

Cumhuriyet'in 100. Yılında Devletin Dönüşümünü Anlamak

Galip L. Yalman, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Emekli Öğretim Üyesi

Gelişmiş kapitalist ülkeler üzerine geliştirilen devlet kuramlarının, az gelişmiş ya da üçüncü dünya ülkeleri için ne denli geçerli olduğu, onların toplumsal ilişkilerinin ve kurumlarının çözümlenmesinde yardımcı olup olmayacağı, dolayısıyla bu ülkeler için ayrı bir kavramsal çerçevenin ve teorik çözümlemenin gerekip gerekmediği, 1960'lı yıllardan beri tartışılmalı olan önemli bir konu olmuştur.¹ Günümüzde Küresel Güney olarak da betimlenen bu ülkelerin kapitalist dünya sisteminin merkezinde olmadıkları için, dünya kapitalist sistemiyle olan ilişkileri, ve bununla yakından bağlantılı olarak toplumsal yapıları ve sınıflar arası ilişkilerinin oluşum sürecinde, devletin hem rolü hem de niteliği tartışmaların odaklandığı unsurlar arasındadır. Bu bağlamda, az gelişmiş kapitalist toplumsal formasyonlara özgü bir devlet tipi ve ona bağlı olarak devlet biçimlerinden söz etmek mi daha anlamlıdır, yoksa gelişmiş ve bağımlı ayrımı yapmadan tek bir kapitalist devlet tipi olduğunu kabul edip, bu temelde çeşitli devlet biçimlerini ayırtmak mı gerçekliği anlamak ve dönüştürmek için daha tercihe şayandır sorusu tartışmanın düğümlendiği bir nokta olarak görülebilir.

Bağımlı devletin kapitalist niteliği sorgulanmadığı ölçüde, bağımlılık ilişkisi bu formasyonlardaki siyasal biçimlenmelerin belirlenmesinde başat etken durumuna gelmektedir. Gelişmiş kapitalist ülkelerden farklı olarak, bağımlı kapitalist devletlerde sistemin yeniden üretiminin uluslararası sermaye ile organik bağlarından soyutlanmış biçimde ele alınamayacağı, dolayısıyla devletin biçimlenmesinde çevre ülkelerle merkez ülkeler arasındaki mal ve sermaye akımlarının belirleyici rol oynadığı vurgulanmaktadır. Soruna böyle yaklaşıncı, çabalar bağımlı devlete özgü devlet biçimlerinin ayırt edilmesine yönelmekle birlikte, kapitalist devlete ilişkin olarak geliştirilen kavramsal kategorilerin kullanılmaya devam edildiğini de belirtmek gerekir. Eleştirel siyasal iktisat geleneği içinden bakıldığında hem devlet ekonomi ilişkilerini hem de devletin dönüşümü sorunsalını böyle tartışmak mümkün, daha doğrusu kaçınılmaz.

Buna karşın, belirtmek gerekir ki, kapitalist bir ekonomide devletin konumuna ilişkin, 1980'li yıllardan bu yana akademik olduğu kadar siyasal gündemi de önemli ölçüde belirleyen tartışmalarda devlet/piyasa ve/ya devlet/sivil toplum kavram çiftleri kendilerine özgü mantıkları ve işleyiş ilkeleri ile belirlenen özgül/özerk alanlar olarak tanımlanmaktadır. Piyasanın dışında, kuralları belirleyip

kuralların uygulanıp uygulanmadığını denetleyen bir unsur olarak kurgulanan bir devlet, daha doğrusu bir devlet tahayyülüdür söz konusu olan. Bu bağlamda, aralarındaki ilişkilerin dışsal ilişkiler olarak kavranmasının yöntemsel olduğu kadar siyasal mücadeleleri de etkileyen olumsuz sonuçları olmaktadır. Zira, siyasal olanla iktisadi olanın 'ayrışması', kapitalist üretim ilişkilerine özgü bir biçim olarak görülmediği için, bu temelde kurgulanan ve 'hegemonik' nitelik kazanan söylemler üzerinden, kapitalist sistemin sorgulanmasının önüne geçilmiş olmaktadır.

Bu tür dışsal ilişkiler üzerinden yapılan kavramsallaştırmaların gelişmiş kapitalist toplumların tanımlayıcı özelliklerini belirten bir ideal tip olarak algılanmasının bir başka olumsuz sonucu daha olduğunu belirtmek zorundayız. Batı kapitalizminin yapısal özellikleri buna göre tanımlanınca, söz konusu ideal tipe, ülkemizdeki siyasal ve iktisadi yapılar üzerinde dönüştürücü bir etkisi olması için, kuramsal bir işlevsellik atfedilmektedir.² Bunun başlıca nedeni, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e değişmeyen bir yapısal özellik olarak, toplumsal ilişkilerden soyutlanmış bir devlet/sivil toplum – ya da Şerif Mardin'in tikelci okumaya kazandırdığı terimlerle, merkez/çevre kurgusunun temel çatışma eksenini olarak betimlenmesidir. Böyle bir kurgu ile devlet sınıfsal çelişkilerden tamamen soyutlanan, siyasete ve ekonomiye hükmeden ancak siyaset dışına itilebilecek bir özne olarak ortaya çıkmaktadır. Sonuçta, bir yandan devletin toplum üzerindeki vesayetini son vermek, siyasal/ideolojik bağlamda stratejik bir hedef olarak belirlenmekte, diğer yandan, siyaset ile ekonominin ayrıştırılması, özellikle kriz dönemlerinde gündeme gelen uygulamaların birincil amacı olarak betimlenmektedir.

Ne var ki, ironik bir şekilde de olsa, 'özerklik', tekil sermaye gruplarının çıkarlarını değil, sermayenin genel çıkarlarını gözetir gözüken yapısal uyum politikalarının başarılı olabilmesi için devletin olmazsa olmaz bir özelliği olarak belirlemektedir. Sermaye birikim sürecinin gereklerini yerine getirebilmek, çıkarları zedelenebilecek sermaye fraksiyonları ve/veya seçkin iş insanları gruplarının muhtemel direnişlerini bertaraf etmek için 'özerk devlet'e gereksinim vardır. Siyasetin ekonomiden elini çekmesi gerektiğini vurgulayan söylem ile amaçlanan budur. Bu söylemle, örtük biçimde de olsa, 'özerk devlet' sermaye birikim sürecinin önündeki engelleri bertaraf edici işlevleri yerine getiren bir özneye dönüşmektedir. Özerkliğini kaybettiği için eleştirildiği ölçüde ise, tekil çıkarların aracı olarak algılanması, yani devletin cisimleştirilmesi, söz konusu olmaktadır.

Günümüzde, bir devlet kurumu olarak Merkez Bankasının özerkliği/bağımsızlığı üzerinden yürütülen tartışma da bu bağlamda irdelenebilir. Neoliberal anlayışa

uygun olarak, Merkez Bankalarına siyasal iktidardan özerk bir yasal statü atfedilmesi, piyasa kurallarına uygun davranması, yani uluslararası finans piyasalarında sermaye hareketlerini yönlendirenler için elzem görülen hem fiyat istikrarı hem de finansal istikrarın sağlanması için olmazsa olmaz bir gereklilik olarak vurgulanmaktadır. Ancak uluslararası finans piyasalarına bağımlı ekonomilerde, siyasal iktidardan “bağımsız” olması gerektiği vurgulandığı ölçüde bir özneye dönüşen Merkez Bankası, aslında uluslararası finans piyasalarının taleplerine uygun davrandığı ölçüde araçsal bir işlevsellik kazanmaktadır. Bu örnekte de görüldüğü gibi, devlet yerine göre özne olarak görülebilir ve algılanabilir, ya da yerine göre araçsal niteliği ön plana çıkabilir. Önemli olan, devlet kavramının ne özne ne de basit bir araç yüzeyselliği ile sınırlanmaması, ne gücü kendinden menkul bir özne, ne de kendi dışında konumlanmış bir çıkar grubu ya da toplumsal sınıfın ele geçirmek için çaba gösterdiği bir araç olarak düşünülmemesidir.

Kapitalist üretim ilişkilerinin belirlediği toplumsal ve ekonomik düzenin, insan doğasına uygun bir yaşam biçimi olduğu önermesine karşı, bunun fetişleştirilmesine karşı neler yapabileceğimizi de düşünmek durumundayız. Meselenin insanların günlük yaşantılarını da doğrudan belirleyen kendi gerçekliklerini tanımlamasında da rol oynayan bir boyutu olduğu için, piyasa söylemi ile kurgulanan toplumsal düzenin, bir hegemonya projesi olarak irdelenip eleştirilmesi önem kazanmaktadır. Günümüzde, risklerin toplumsallaştırılmasına yönelik devlet müdahalelerinin önem kazandığı ve piyasanın iktidar ve güç ilişkileri içermeyen bir özgürlükler alanı olduğunu savunmanın giderek olanaksızlaştığı koşullarda, ekonominin siyasetten bağımsızlaştırılması taleplerinin neoliberal hegemonyanın sürdürülmesi açısından kritik bir rolü olduğunun altını çizmek gerekir.

Ülkemizde de 2001 bunalımı sonrasında ve bugün de ileri sürüldüğü gibi, bunalımdan çıkış ‘evrensel aklın’ gereği olarak sunulan neoliberal piyasa anlayışının dayattığı ‘yapısal reformlar’ın uygulanmasına bağlanmaktadır. Bu söylemin temel önermeleri, tartışılmaz doğrular olarak kabul edildiği sürece, bu söylemin belirlediği çerçevenin dışına çıkarak, Türkiye’nin sorunlarının tartışılması olanaksızlaşmakta; diğer bir deyişle, söylemin doğruları hem toplumsal gerçekliklerin bir ifadesi hem de gerçekliğin olması gereken biçimlerinin bir ifadesi haline gelmektedir. Halbuki, neoliberalizmin, “serbest piyasa” ağırlıklı söyleminin aksine, toplumsal hayatın birçok alanında sermayenin egemenliğini yeniden düzenlemeye yönelik olarak devlet gücünün sistematik kullanımını zorunlu kılan bir hegemonya projesi olarak anlaşılması gerekir. Bu nedenle, söz konusu kurgu ile tanımlananın, insan doğasına yaraşır bir düzenleme biçimi olmadığını sadece bir akademik tartışma konusu olarak

değil, kitlelerin yaşam deneyimleri ve mücadelelerine dayalı bir biçimde ortaya koymak gerekir. Bu bağlamda, karşı-hegemonya stratejilerinin geliştirilmesi açısından, kapitalist mantığın – yaratılan değerlere el koyma biçimlerinin – yaşam üzerindeki boyunduruğunu kırarak bir toplumsal/sistemsel dönüşüm için devletin dönüşümü sorunsalını tartışma gündeminin merkezine getirmek zorunluluğu vardır.

Eleştirel siyasal iktisat yaklaşımı çerçevesinde yapılan kuramsal katkıların önemi burada belirginleşmekte, devletin toplumsal ilişkilerin tarihsel süreçte aldığı özgül biçimlerden biri olduğu, toplumsal güç mücadelelerinden bağımsız olarak var olmadığına altı çizilmektedir. Ancak özerklik vurgusunu, örtük ya da açık yapan yaklaşımların, devletin kavramsallaştırılması açısından çok önemli bir noktayı göz ardı ettiklerini belirtmek gerekir. Yirminci yüzyılda, devlet kuramı geliştirme çabalarına çok ciddi katkılarda bulunmuş ve ‘görelî özerklik’ kavramını kapitalist devletin yapısal bir özelliğini tanımlamakta kullanmış olan Nicos Poulantzas’ın bir uyarısı dikkatlerden kaçmışa benzemektedir. Kapitalist devletin, ‘görelî özerk’ olarak tanımlanması, sermayeden bağımsız biçimde, tutarlı ve rasyonel politikalar oluşturan ve uygulayan bir özne, sermayeden ya da egemen sınıflardan bağımsız, kendine özgü bir rasyonaliteye sahip bir olgu olarak yorumlanmasına olanak vermez. Aksine, görelî özerklik kavramı siyasal olan ile ekonomik olanın ‘ayrışması’nı mutlaklaştırmayı değil, bu ayrışmanın kapitalizme özgü bir biçim olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kendi özeleştirisini yaparak, sonradan ‘ilişkisel’ yaklaşımı benimseyen Poulantzas’ın görelî özerklik kavramından vazgeçmemesinin nedeni budur. Burada ‘görelî’ ifadesi, siyasal olan ile ekonomik olanın dışsal ilişkiler temelinde kavramsallaştırılmaması için bir uyarı niteliğindedir.³ Gözden kaçırılmaması gereken, bir sınıfın kendi önderliğini toplumun değişik katmanlarının rızasını alarak kabul ettirmesi sürecinde kritik bir rol oynamakla birlikte devlete iktidar blokunu oluşturan sınıflardan bağımsız bir rasyonalite atfetmenin mümkün olmadığıdır.

Devletin dönüşümü sorunsalı çerçevesinde, devletin ekonomideki değişen rolü ve müdahale biçimlerinin, farklı toplumsal kesimlerin mücadele eksen ve stratejilerine etkilerinin irdelenmesi de önem kazanmaktadır. Devlet piyasa ilişkisi üstünden yapılan tartışmanın da sadece o bağlamda kalmaması, iki farklı alanın birbirleriyle olan ilişkilerini dışsal ilişkiler olarak görmememiz için, devletin ekonomideki ağırlığını ve değişen müdahale biçimlerini bir devlet biçimi değişikliği sorunsalı içinde tartışmamız gerekiyor. Devlet biçimi kavramının, belki daha da kritik ve vurgulanması gereken başka bir boyutu, toplumsal yaşamla siyaset arasındaki bağlantının kurulması için kilit bir kavram olmasıdır.

Böyle bakıldığında bizde devlet biçimi temelli bir analizin yaygın olmadığı görülmektedir.⁴ Ne yazık ki eleştirel siyasal iktisat geleneği çerçevesindeki çalışmalarda bile bu kavrama gereken önemin verildiğini söylemek zor. Hatta hem bizdeki hem de uluslararası literatürdeki bazı çalışmalarda devlet tipi ve devlet biçimi kavramlarının aralarında bir fark gözetmeden kullanılması da söz konusu kavramların içeriğini boşaltan, kavramsal kargaşaya yol açan bir durum. Bu konuda dikkatli davranmak ve bu gibi yönetsel yanılgılara yol açabilecek kullanımlardan kaçınmak gerektiğine kuşku yok. Zira kapitalizmin 20. yüzyıldan günümüze kadarki tarihi bir bakıma farklı devlet biçimlerinin tarihidir. Günümüzde dünya genelinde yükselen milliyetçi, baskıcı ve otoriter rejimlere karşı toplumsal örgütlenmeleri tartışmak, bu kapsamda mücadele yöntemlerini irdelemek için kapitalizmin değişim dinamiklerini tartışmak gerekir. Konuya, farklı devlet biçimleri çerçevesinde yaklaşmak hem farklı dönemlerde devlet-ekonomi ilişkilerinin, hem de toplumsal ilişkilerin biçimlendirdiği mücadelelerin, kavranabilmesi ve kavramsallaştırılabilmesi için gereklidir. Neoliberal yeniden yapılanma ve hegemonya projesine karşı çıkmak için, devletin kapitalist niteliğini unutmaksızın, gündeme gelen değişimleri, hem devletin ekonomideki rolü anlamında, hem de sınıfsal ilişkiler ve içerdiği güç dengeleri bağlamında, “devlet biçimleri”ndeki değişimler olarak değerlendirirsek çok daha sağlıklı çözümler yapabiliriz.

Devlet biçimi kavramsallaştırmasının özellikle vurgulanması gereken bir başka boyutu, yasama, yürütme ve yargı arasındaki ilişkilerde, farklı tarihsel bağlamlarda gözlemlenen değişimleri, salt bir rejim sorunsalı ile sınırlı kalmadan irdeleme olanağını sağlamasıdır. Devlet biçimi ile rejim ilişkisinin birlikte düşünülmesi, yasama, yürütme ve yargı arasındaki ilişkilerde ortaya çıkabilecek değişimleri, devlet biçimi değişiklikleri olarak irdelemenin önünü açabilecektir.⁵ Tarihsel birçok örnekte gözlemlendiği gibi, güçler ayrılığı temelindeki birtakım değişiklikler, rejim değişikliği olmadan da gerçekleştirilmektedir. Önemli olan, devletin, güç ilişkilerinin yoğunlaşması (condensation of power relations) anlamında, bir toplumsal ilişki olarak kavramsallaştırılmasına bağlı olarak iktidar bloku içi ve iktidar bloku ile ezilen toplumsal kesimler arasındaki ilişkilerin niteliğindeki değişimleri anlayabilmektir. Bu da devletin stratejik bir mücadele alanı olarak kavramsallaştırılmasını gerekli kılar. Vurgulamak gerekir ki, sorun sadece anlamak değil, toplumsal gerçekliğin nasıl dönüştürüleceği meselesidir de aynı zamanda.

Sonnotlar

- ¹ Bu bağlamda, 1980 öncesindeki kuramsal tartışmalara ilişkin bir değerlendirme için bkz. Yalman 1985.
- ² Bu konuda eleştirel bir değerlendirme için bkz. Yalman 2016.
- ³ Bkz. Poulantzas 1978; Yalman 2006.
- ⁴ Devlet biçimi kavramını analizlerinde kullanan az sayıda birkaç önemli çalışma için bkz. Ercan & Oğuz 2020; Oğuz 2012; Güngen 2022, Yıldırım & Aykut 2017.
- ⁵ Bkz. Jessop 1985:70.

Kaynakça

Ercan F ve Oğuz Ş (2020). Understanding the Recent Rise of Authoritarianism in Turkey in terms of Structural Contradiction of Capital Accumulation. İçinde: P Bedirhanoglu vd (der), *Turkey's New State in the Making*, New York: Zed Book, 97-117.

Güngen A R (2022). "The Authoritarian State Form, Reconfiguration of Power Bloc, and the Growth Model in Turkey in the 21st Century", *European Journal of Turkish Studies*, 34, "New Turkey": Continuities With and Ruptures From the Past".

Jessop B (1985). *Nicos Poulantzas: Marxist Theory and Political Strategy*. London: Macmillan.

Oğuz Ş (2012). "Türkiye'de Kapitalizmin Küreselleşmesi ve Neoliberal Otoriter Devletin İnşası", *TTB Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Temmuz-Aralık.

Poulantzas N (1978). *State, Power, Socialism*. New York: Verso.

Yalman G (1985). "Popülizm, Bürokratik-Otoriter Devlet ve Türkiye", *Onbirinci Tez*, Sayı 1, ss.20-70, İstanbul, Kasım.

Yalman G (2006). Kapitalizm ve Devlet: Kuram ve Hegemonya. İçinde: B Ülman ve İ Akça (der), *İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Yalman G (2016). Crises as Driving Forces of Neoliberal 'Trasformismo': The Contours of the Turkish Political Economy since the 2000s. İçinde: Alan Cafruny vd (der), *The Palgrave Handbook of Critical International Political Economy*, London: Palgrave-Macmillan.

Yıldırım K ve A Ebubekir (2017). "Anayasal Diktatörlük", Devlet Biçimi ve Büyük Sermaye", *Montly Review Bağımsız Sosyalist Dergi*, Mayıs 2017/2.